

Sınıfında Zihin Engelli Çocuk Bulunan ve Bulunmayan Sınıf Öğretmenlerinin Zihin Engelli Çocukların Kaynaştırılmasına Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

Ibrahim Halil DİKEN

Bulbin SUCUOĞLU

Ankara Üniversitesi

GİRİŞ

Toplumun ayrılmaz bir parçası olan bireyin yaratma gücü ve yeteneklerini topluma yararına yönelmek, kullanmak ve verimli kılmak büyük ölçüde bireylerin sağlıklı yetiştirilmesine ve iyi eğitilmelerine bağlıdır. Günümüzde çağdaş eğitim, bireylere gereksinimleri doğrultusunda hizmet sunmak üzere bireysel farklılıkları dikkate alınarak planlanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla özel gereksinimli bireyleri topluma kazandırmak amacıyla onların mevcut bedensel, zihinsel ve sosyal becerilerini geliştirecek şekilde eğitim gereksinimlerinin karşılanması önem kazanmıştır.

Zihin engelli (ZE) çocukların eğitim amaçları ve çocuğa kazandırılacak beceriler, eğitim gereksinimleri yönüyle bazı farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle normal eğitim düzenlemelerinde bazı değişikliklerin ve ek hizmetlerin sağlanması gerekmektedir (Eripek, 1992), çocuğa kendisinin yeterli hale gelmesine yardımcı olacak temel bilgi ve becerilerin kazandırılmasına öncelik verilmektedir (Eripek, 1990). Zihin engelli çocukların eğitimi yerleştirilmelerinde, ayrıştırma ve kaynaştırma olarak iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan kaynaştırma, özellikleri uygun olan engelli çocukların bireysel eğitim programları çerçevesinde, normal ve özel eğitim (idarî, eğitim/öğretim ve destek) personelinin sorumlu-

luğu altında, eğitimsel/sosyal ve süre olarak normal yaşlarıyla bütünleştirilmesidir (Akt. Sucuoğlu, 1996 b). Bir başka deyişle kaynaştırma, gerektiğinde sınıf öğretmeni ve/veya engelli öğrenciye destek özel eğitim hizmetleri sağlanması koşulu ile engelli öğrencilerin normal eğitim ortamlarında eğitilmesi olarak tanımlanmaktadır (Kırcaalı - İftar, 1992).

Kaynaştırma ile engelli ve engelli olmayan çocuklar birbirlerini değişik yollarla etkileyerek akademik ve sosyal alanlarda gelişme fırsatı bulabilmekte, aynı zamanda tüm yaşam süreci içerisinde sosyal hayata uyumu kolaylaştırıcı pek çok kazanımlar elde etmektedirler. Bir başka deyişle, kaynaştırma yoluyla engelli çocuklar engelli olmayan çocukları gözleme, model alma, işbirliği kurma, paylaşma ve karşılıklı iletişim kurabilme fırsatlarından yararlanabilmektedirler. Ana-babalar ise, çocuklarının engelli olmayan çocuklarla etkileşiminde bulduklarını ve gelişim gösterdiklerini gördükleri zaman çocukları hakkında daha gerçekçi yaklaşımlara sahip olabilmektedirler (Lynch ve Simms, 1988).

Kaynaştırma uygulamasında engelli öğrencilerin akademik ve sosyal kazanımlar elde edebilmesi kaynaştırma uygulamalarının başarılı olmasına bağlıdır. Kaynaştırma uygulama sisteminin başarısında, engelli ve engelli olmayan öğrenciye, programa, engelli ve engelli olmayan

öğrencinin ailesine, okuldaki personele ve özellikle sınıf öğretmenine ilişkin etmenler önemli rol oynamaktadır. Engelli öğrencinin özellikleri (yaş, cinsiyet, sosyal beceri düzeyi, problem davranışlarının olup olmaması, vb.) kaynaştırma uygulamasının başarısında en önemli faktör olarak kabul edilmektedir (Uysal, 1995; Sucuoğlu, 1996a). Ayrıca, engelli ve engelli olmayan öğrencilerin ailelerinin, engelli öğrenci ve kaynaştırma hakkındaki bilgileri, engelli öğrenci ve kaynaştırmaya karşı tutumları, öğretmenle işbirliği yapmaları, kaynaştırma yapılacak sınıftaki engelli olmayan öğrencilerin engelli öğrenci hakkındaki bilgi, deneyim ve tutumları gibi özellikler de kaynaştırmanın başarısında etkili olabilmektedir. Bunlardan başka okulun fiziksel koşulları, sınıftaki öğrenci sayısı, kaynaştırmanın türü ve süresi, okuldaki personelin engelli çocuk ve kaynaştırma hakkındaki bilgi, deneyim ve tutumları gibi özellikler kaynaştırmanın başarısını etkileyebilecek diğer etmenlerdir (MEB, 1992, Sucuoğlu, 1996a).

Literatürde bakıldığında da, kaynaştırma programlarının başarılı olmasında en önemli etmenlerden birinin de tutumlar olduğu görülmektedir. Engelli olmayan öğrencilerin, engelli ve engelli olmayan öğrencilerin ana-babalarının, okuldaki personelin ve özellikle sınıf öğretmenlerinin engelli öğrenciye ve kaynaştırmaya karşı tutumlarının kaynaştırma programlarının başarısını etkilediği kabul edilmektedir (MEB, 1992; Sucuoğlu, 1996a).

İnsan davranışına yön veren ve davranışların gerisindeki psikolojik değişkenler olarak tutumların davranışa etkisi olduğu kabul edilmekte (Turgut, 1977, Kağıtçıbaşı, 1988), ve tutumlar 'reyin var olan davranışlarını belirleyen geçmiş deneyimlerin bir özeti olarak görülmektedir. Geçmiş deneyimler bireyin tutumlarını belirleyebilmekte ve sürekliliğini etkileyebilmektedir. Özellikle tutum sahibi ile tutum objesi arasındaki ilişkinin (etkileşimin) sıklığı, yoğunluğu ve süresi gibi değişkenler tutumlara yön veren önemli değişkenler olarak kabul

edilmektedir (Gottlieb, Corman ve Curci, 1986).

Tutumlar öğrenme yoluyla kazanılmakta, tutumların oluşmasında etkili olan en temel faktörler ana-babaların, akranların, kütle iletişim araçlarının etkisi ve tutum objesiyle olan kişisel yaşantılar olarak sıralanmaktadır (Selçuk, 1997). Bu faktörlerden en önemlisi kişisel yaşantılar olarak görülmekte; engelli bireylerle kişisel yaşantılar geçiren diğer bireyler, engelli bireylere karşı farklı tutumlar gösterebilmektedirler.

Engelli bireylerin topluma kabul ve kaynaştırılmasında onlara yönelik hizmetlerin nicelik ve nitelik olarak geliştirilmesinde toplumun bu bireylere karşı tutumlarının önemli rol oynadığı görüşü savunulmakta, ülkemizde ve diğer ülkelerde engelli bireyin yakın çevresinin tutumları üzerinde önemle durulduğu görülmektedir. Anne-babaların engelli çocuğa yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan araştırmalarda, normal çocuğa sahip anne ve babaların (Kuçuker ve Kanık, 1994); zihin engelli çocuğu olan anne-babalar ile normal çocuğu olan anne-babaların (Firat, 1994), çocuk doktorları ile zihin engelli çocuğu olan anne-babaların (Dındar, 1995), engelli bireylere yönelik tutumları arasında fark bulunamamıştır.

Engelli bireylere yönelik tutumlar belirlenirken engelli çocuğa sahip anne-babaların ilk olarak başvurduğu uzmanlar olan tıp doktorlarının tutumları incelendiğinde doktorların zihin engelli bireylere yönelik tutumlarının, anne-babaların tutumlarından daha olumsuz olduğu görülmüştür (Dındar, 1995). Engelli olmayan çocukların engelli akranlarına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla bir çok çalışma yapılmış; bu araştırmalarda sınıfta engelli yaşı olan çocukların engelli yaşlılarına yönelik tutumlarının sınıfta engelli yaşı olmayan çocuklardan daha olumlu olduğu görülmüştür. (Graffi ve Minnes, 1988, Firat, 1994)

Zihin engelli çocuklara yönelik tutumlar konusunda yapılan çalışmalarda, okuldaki per-

sonel içinde bu çocuklarla en yoğun etkileşimde bulunan sınıf öğretmenlerinin zihin engelli çocuklara yönelik tutumlarının da incelendiği görülmektedir. Toplumun engellilere yönelik tutumlarının genellikle olumsuz ve kalıplaşmış olduğu, öğretmenlerin tutumlarının toplumun tutumlarından farklı olmadığı belirtilmektedir (Harasymow ve Home, 1976). Literatürde, öğretmenlerin kaynaşturmaya yönelik tutumları üzerine birçok araştırma yapıldığı (Shotel, Iano ve McGettigan, 1972, Higgs, 1975, Lanvee ve Cook, 1979, Lanvee, 1981, Childs, 1981, Schmelkin, 1981, Yılmaz, 1995, Johnson, 1987, Myles ve Simpson, 1989), bu araştırmalarda öğretmenlerin tutumlarının genellikle olumsuz yönde olduğu görülmektedir.

Normal sınıf öğretmenleri ile özel eğitim öğretmenlerinin kaynaşturmaya yönelik tutumları karşılaştırıldığında, özel eğitim öğretmenlerinin normal sınıf öğretmenlerinden daha olumlu tutumlara sahip oldukları gözlenmektedir (Shotel, Iano ve McGettigan, 1972, Johnson ve Cartwright, 1979, Schmelkin, 1981, Baykoç Donmez, 1997). Öğretmenlerin hangi engel grubunu tercih ettiğini belirlemek amacıyla yapılan araştırmaların çoğunda normal sınıf öğretmenlerinin zihin engelli, duygusal bozukluğu ve öğrenme yetersizliği olan çocukların eğitsel yerleşmelerinde kaynaştırmadan çok özel sınıflı tercih ettikleri gözlenmiştir (Shotel, Iano ve McGettigan, 1972, Johnson ve Cartwright, 1979, Johnson, 1987, Myles ve Simpson, 1989).

Öğretmenlerin kaynaşturmaya yönelik tutumlarını etkileyen değişkenlerin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalarda, kaynaştırma sınıfı mevcudunun, öğretmene sağlanacak destek hizmetlerinin (Lanvee ve Cook, 1979), kaynaştırma sureti, sınıfta engelli öğrenci olmayan öğrenci oranı ve ZE çocuğun özelliklerinin (McEvoy, Nordquist ve Cunningham, 1984), öğretmenlerin yaş, cinsiyet, okudukları sınıf düzeyi ve aldıkları özel eğitimin (Hanrahan, Goodman ve Rapagna, 1990) öğretmen tutumları üzerinde etkileri olduğu görülmüştür.

Öğretmenlerin kaynaşturmaya yönelik tutumları ile öğretmenlerin cinsiyeti arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan çalışmaların sonuçlarının çelişkili olduğu görülmektedir. Yapılan bir çok çalışmada, öğretmenlerin cinsiyetinin kaynaşturmaya yönelik tutumlarla ilişkisi olmadığı bulunurken, bayan öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre daha olumlu tutum içinde olduklarını bulan araştırmaların da olduğu görülmektedir (Ringlaben ve Price, 1981, Home, 1985).

Literatürde, engelli çocukla ilişkisinin (deneyimin) tutumlar üzerinde etkisini araştıran çalışmaların oldukça yoğun ve çelişkili olduğu görülmektedir (Schmelkin, 1981). Araştırma sonuçlarının bazılarında, zihin engelli çocuklarla ilişkisinin öğretmen tutumunu olumlu yönde, bazılarında ise olumsuz yönde etkilediği görülmektedir, bazı çalışmalarda ise ilişkisinin (deneyimin) tutumlar üzerinde etkili olmadığı görülmektedir (Graffi ve Minnes, 1988, Rees, Spreen ve Hamadek, 1991, Ozyurek, 1995).

Öğretmenlerin engelli çocuk ve kaynaştırma hakkında bilgi düzeyleri ile engelli çocuk ve kaynaşturmaya yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi araştıran araştırmacılar, bilginin öğretmen tutumları üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirlemişlerdir (Higgs, 1975, Lanvee, 1981). Yine engelli bireylere yönelik tutumlarla ilgili araştırma literatüründe, tutumların engele ilişkin bilgi düzeyi ve etkileşim derecesiyle ilişkili olduğu konusunda pek çok bulgu yer almaktadır (Kuçuker, 1997). Araştırmacıların çoğu öğretmenlerin zihin engelli çocuklar konusunda olumsuz tutumlara sahip olmalarını, özellikle yeterli bilgilerin ve zihin engelli çocuklar konusunda formal eğitimlerinin olmamasına bağlamaktadır (Aktıvelek, 1990).

Ülkemizde zihin engelli çocuklar için normal sınıf, özel sınıf ve özel eğitim okulu gibi değişik eğitim ortamları bulunmakta, özel eğitim hizmetlerinin daha çok özel sınıflarda yoğunlaştığı görülmektedir. Butun çağdaş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de engelli bireyle

nn, engelli olmayan bireylerin yararlandığı hak ve olanaklardan aynı biçim ve düzeyde yararlanmasına imkan verecek koşulların hazırlanması için çaba gösterilmektedir Bunların arasında zihin engelli bireylerin eğitim ve öğretim hizmetlerinden en az sınırlanmış çevre içinde yararlanmaları da yer almaktadır En az sınırlanmış çevre içinde en üst düzeyde yer alan kaynaştırma uygulaması son on yıl içinde yaygınlaştırılmaya çalışılmakta, eğitsel yerleşirmede kaynaştırmanın öncelikli olması görüşü kabul görmektedir (Ozyurek, 1983, Kırcaali İftar, 1992)

Ülkemizde 1985'li yıllarda başlatılan kaynaştırma programlarına katılan engelli çocukların sayılarında yıllara göre artış olduğu gözlenmekte (DPT, 1992) ve günümüzde 10184 engelli öğrenci normal eğitim programlarından yararlanmaktadır (MEB, 1996) Ancak, kaynaştırma ile ilgili mevzuat incelendiğinde, kaynaştırma ve kaynaştırmanın nasıl yapılacağı, çocukların seçimi, kurumların hazırlanması, öğretmenlerin bilgilendirilmesi gibi kaynaştırmanın başarısında etkili olabilecek etmenlere ilişkin bilgilere yeterince yer verilmediği görülmektedir Yalnızca, Zihinsel Engellilerin Eğitim Uygulama Yönetmeliği'nde kaynaştırmaya ilişkin sınırlı bilgi verilmekte ve sadece eğitilebilir zihin engellilerin kaynaştırılabileceği vurgulanmaktadır 30/5/1997 tarihinde kabul edilen, 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hukmünde Kararname'de, kaynaştırmanın tanımı yapılmakta ve eğitim ortamlarında kaynaştırmanın öncelikli olarak yer aldığı görülmektedir Eğitilebilir zihin engelli bir öğrencinin kaynaştırma programına katılması, Rehberlik Araştırma Merkezi uzmanlarının değerlendirmesi sonucu İl Eğitim Kurulu kararıyla gerçekleştirilmektedir Uygulamanın yapıldığı sınıflarda, normal ilkökul müfredat programı uygulanmaktadır Fiziksel koşullar, araç-gereç, eğitim programlarının bireyselleştirilmesi, engelli olmayan çocukların hazırlanması gibi kaynaştırmanın başarısında etkili olabilecek alt yapı çalışmalarının yapılmadığı görülmektedir (Demirel, 1997)

Zihin engelli çocuğun topluma kazandırılmasında, kaynaştırma programlarının yaygınlaştırılması ve bu programların başarı ile yürütülmesi önemli bir yer tutmaktadır Kaynaştırma programlarının başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için halen uygulanmakta olan kaynaştırma programlarının çocukların gelişimi üzerindeki etkilerinin incelenmesi, programdaki sorunların ve kaynaştırmaya yönelik öğretmen ve engelli olmayan çocukların tutumlarının belirlenmesi gibi bir çok alanda araştırmaların yapılması, dolayısıyla kaynaştırma programları ile ilgili ayrıntılı bilgi toplanması gerekmektedir Ülkemizde, zihin engelli öğrencilerin normal sınıflara yerleştirilmesi uygulamasının giderek yaygınlaştırılmasına karşın, uygulamaya ilişkin az sayıda değerlendirme yapıldığı görülmektedir Kaynaştırma programı uygulanan okuldaki personel içinde engelli öğrenci ve kaynaştırma ile ilgili en fazla deneyime sahip olan sınıf öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumları önemli bir rol oynamaktadır Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının ve bu tutumlara etki eden temel değişkenlerin belirlenmesi, kaynaştırma programlarının planlanması, uygulanması ve özellikle etkinliğinin artırılması açısından kaynaştırma çalışmalarını yönlendirmekte yararlı olacaktır Bu nedenle, sınıfında ZE çocuk bulunan ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının karşılaştırılması ve bu tutumlarla ilişkili öğretmen ve öğrenciye ait özelliklerin belirlenmesini inceleyen bu çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür

Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır,

1. Sınıfında ZE çocuk bulunan ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik,

a) Toplam tutum puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

b) Alt ölçek tutum puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

2. Sınıf öğretmenlerinin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumları, cinsiyet, mesleki deneyim ve eğitim durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?

3. Sınıfında ZE çocuk bulunan sınıf öğretmenlerinin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumları, ZE öğrenciyle daha önceden deneyimlenmiş olup olmaması ve kaynaştırma programları ile ilgili eğitim alıp almamalarına göre farklılaşmakta mıdır?

4. Sınıfında ZE çocuk bulunan sınıf öğretmenlerinin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumları, kaynaştırılmış ZE çocuğun yaş ve cinsiyetine göre farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Bu çalışma, sınıfında ZE çocuk bulunan sınıf öğretmenleri [SO(ZE)] ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin (SO), ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının karşılaştırılması ve bu tutumlarla ilişkili öğretmen ve öğrenci özelliklerinin belirlenmesi amacıyla, betimsel ve bağıntısal olarak düzenlenmiştir.

Araştırma Grubu

Araştırma grubunu, 1996/97 öğretim yılında Ankara il merkezinde, Mamak Rehberlik ve Araştırma Merkezi'ne bağlı kaynaştırma uygulaması yapılan 27 ilköğretim okulu ve 10 ilkokulda 53 SO(ZE) ile 56 SO'ı oluşturmaktadır. Sınıf öğretmenlerinin seçiminde, SO(ZE) ile cinsiyet ve aynı sınıf düzeyi okutma değişkenleri gözönünde bulundurularak eşleştirme yapılmıştır. Araştırma grubunu oluşturan sınıf öğretmenlerine ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1

Araştırma Grubunu Oluşturan Sınıf Öğretmenlerine İlişkin Demografik Özellikler

		SO(ZE)		SO	
		N	%	N	%
Cinsiyet	Kadın	31	58	34	61
	Erkek	22	42	22	39
Yaş	35 ve altı	31	58	33	59
	36 ve üstü	22	42	23	41
Eğitim Durumu	Eğitim Enstitüsü	9	17	8	14
	Eğitim Yüksekokulu	25	47	24	43
	Eğitim Fakültesi	4	8	7	13
	Diğer	15	28	17	30
Mesleki Deneyim	10 yıl ve altı	30	57	26	46
	11 yıl-20 yıl	13	24	18	32
	21 yıl ve üstü	10	19	12	22

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, SO(ZE) ile SO'nun ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla "Bilgi Formu" ve "Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler Ölçeği" kullanılmıştır

1. Bilgi Formu

Kaynaştırmayla ilgili literatur taranarak, sınıf öğretmenlerinin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarını etkileyebilecek değişkenler belirlenmiş ve soru maddeleri haline getirilerek araştırmada kullanılmıştır Bilgi formu, araştırma grubunu oluşturan sınıf öğretmenleri, normal sınıflarda bulunan ZE öğrencileri ve uygulanan kaynaştırma programına ilişkin bilgi toplamak amacıyla hazırlanmıştır Bilgi formundan elde edilen veriler Tablo 2'de verilmiştir

2. Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler Ölçeği (Opinions Relative To Mainstreaming Scale)

Bu ölçek, Antonak ve Larvee (1995) tarafından, normal sınıflara engelli öğrencilerin

kaynaştırılmasına yönelik öğretmen tutumlarını belirlemek amacıyla geliştirilmiş bir ölçektir 5 faktör altında 25 maddeden oluşan ölçek, Likert tipi yapıya sahip olup 1="Tamıyla katılıyorum", 2="Katılıyorum", 3="Kararsızım", 4="Katılmıyorum" ve 5= "Kesinlikle katılmıyorum" olmak üzere beşli dereceleme ile cevaplandırılmaktadır Ölçekte 10 olumsuz madde bulunmakta, bu maddeler tersten puanlanmaktadır Ölçekten alınan en düşük puan 20, en yüksek puan ise 100'dür Puan yükseldikçe tutumlar olumsuzlaşmaktadır Orijinal ölçekte, "genel olarak engelli bireylerin kaynaştırılmasına ilişkin görüşlerin alınacağı"na ilişkin yönerge, bu araştırma için "ZE çocukların kaynaştırılması gözönünde bulundurularak işaretleme yapılması" şeklinde değiştirilmiştir Orijinal ölçeğin 376 kısı üzerinde yapılan güvenilirlik çalışması sonucunda, Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0.88, iki yarım güvenilirliği 0.82 bulunmuştur Ölçeğin geçerlik çalışmasında, yapılan faktör analizi sonucu 25 madde 4 faktör altında toplanmıştır

Tablo 2

Araştırma Grubunu Oluşturan Sınıf Öğretmenleriyle İlişkin Bilgilerin Dağılımı

		SÖ(ZE)	
		N	%
ZE öğrenciye ilişkin deneyim	Var	21	40
	Yok	32	60
Zihin engellilere ilişkin eğitim alma	Aldı	7	13
	Almadı	46	87
Kaynaştırmaya ilişkin eğitim alma	Aldı	19	36
	Almadı	34	64
ZE öğrenci normal sınıfa nasıl yerleştirildi?	-Öğretmen gönüllü oldu	2	3
	-Okul idaresi karar verdi	31	59
	-Başka uygun sınıf olmadığı için yerleştirildi	10	19
	-Diğer	10	19
Destek Gerekliğini	Duyuyor	45	86
	Duymuyor	8	14
Destek Alma	Alıyor	13	25
	Almıyor	40	75

Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler Ölçeği, Kırcıal-İftar (1996) tarafından Türkçeye uyarlanıp, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın evrenini Eskişehir il merkezindeki 79 ilköğretim okulu, araştırmanın örneklemini ise, bu okullardan kumeli örneklem yoluyla belirlenen 9 okuldaki 115 öğretmen oluşturmuştur. Yapı geçerliği analizinde Varimax rotasyonu ile yapılan faktör analizi ve Scree testi sonucunda 25 maddeden 20'si 5 faktörde toplanmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun yapılan güvenilirlik çalışmasında, Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı 0.80 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada, 109 öğretmenden toplanan verilerle yapılan güvenilirlik çalışmasında ise Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı 0.76 ve iki yarımla güvenilirliği 0.73 bulunmuştur. Bu sonuçlar, ölçeğin araştırmada kullanılabilirlikte olduğunu göstermektedir.

BULGULAR

Bu çalışmada, SO(ZE) ile SO'nun ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlar karşılaştırılmış ve bu tutumlarla ilişkili öğretmen ve öğrenci özellikleri belirlenmiştir.

SO(ZE) ile SO'nun ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik toplam ve alt ölçek tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı t-testi ile belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, iki grup öğretmenin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik toplam tutum puanlarının ortalamaları arasında fark olmadığı, sadece birinci faktörde iki grup öğretmenin tutum puanlarının farklılaştığı görülmüştür (Tablo 3).

Tablo 3

Öğretmenlerin ZE Çocukların Kaynaştırılmasına Yönelik Tutum Puanlarının Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

	SO(ZE) n=53		SO n=56		
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	
Toplam Puan	63.51	9.24	65.87	9.44	-1.30
I Faktör "Kaynaştırma Sınıfı Kontrolü ve 'Kaynaştırmaya Karşı Görüşler'"	26.30	4.59	28.32	5.08	-2.17*
II Faktör "Sınıf Öğretmeninin Yeterliliği"	11.22	2.27	11.69	2.48	-1.03
III Faktör "Kaynaştırmanın Yararları"	13.75	2.97	13.94	2.72	-0.35
IV Faktör "Engelli Öğrencinin Yeterliliği" ve "Kaynaştırmanın Faydası"	6.92	1.68	6.67	1.60	0.78
V Faktör "Kaynaştırmanın Olumsuz Etkisi"	5.33	1.64	5.23	1.96	0.31

* p=0.03

Ölçekten ayrıntılı bilgi edinmek ve iki grup öğretmen arasındaki tek farkı irdelemek için birinci faktördeki her madde için t testi uygulanmıştır (Tablo 4)

farklaştığı görülmüştür Her iki madde de SO(ZE)'nin tutum puanları ortalamasının SO'nun tutum puanları ortalamasından daha düşük (olumlu) olduğu görülmüştür

Tablo 4
Birinci Faktörü Oluşturan Maddelerde Öğretmenlerin Tutum Puanlarının Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

Maddeler	SO(ZE) N=53		SO N=56		t
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	
Madde 4 <i>Özürli öğrencinin normal sınıfta davranış sorunlarını gösterme olasılığı yüksektir</i>	3.69	1.15	4.01	0.96	-1.57
Madde 5 <i>Özürli öğrenciye normal sınıfta gösterilecek özel ilgi diğer öğrencilerin zararına olur</i>	2.92	1.14	3.35	1.11	2.00*
Madde 7 <i>Özürli öğrencilerin kaynaştırılması normal sınıf düzeninde önemli değişiklikler yapılmasını gerektirir</i>	3.39	1.04	3.60	1.10	-1.02
Madde 8 <i>Normal sınıftaki rahatlık özürli öğrencinin karmaşa yaşamasına yol açar</i>	2.94	1.16	3.33	1.14	-1.78
Madde 12 <i>Kaynaştırma öğrencisi bulunan bir sınıfta kontrol sağlamak kaynaştırma öğrencisi bulunmayan bir sınıfta kontrol sağlamaktan daha zor değildir</i>	2.94	1.21	3.00	1.26	-0.24
Madde 14 <i>Özürli öğrenci normal sınıfta karmaşaya yol açabilir</i>	3.32	1.08	3.26	1.16	0.24
Madde 18 <i>Özürli öğrencilerin eğitimini en iyi şekilde gerçekleştirecek kişiler özel eğitim öğretmenleridir</i>	3.90	1.33	4.37	1.08	-2.02**
Madde 19 <i>Özel sınıftaki avrıştırılmış eğitim özürli öğrencinin toplumsal ve duygusal gelişimi açısından yararlıdır</i>	3.16	1.31	3.35	1.10	-0.81

*p=0.04, **p=0.004

Yapılan analiz sonucunda, SO(ZE) ile SO'nun ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutum puanlarının ölçeğin birinci faktörünü oluşturan 8 maddeden, "Özürli öğrenciye normal sınıfta gösterilecek özel ilgi diğer öğrencilerin zararına olur" ifadesini içeren 5 maddede ve "Özürli öğrencilerin eğitimini en iyi şekilde gerçekleştirecek kişiler özel eğitim öğretmenleridir" ifadesini içeren 18 maddede

Öğretmenlere ait değişkenlerin (cinsiyet, meslekî deneyim ve eğitim durumu) ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarında farklılığa yol açıp açmadığını belirlemek amacıyla 2 (cinsiyet) X 3 (meslekî deneyim) X 4 (eğitim durumu) varyans analizi uygulanmış ve sonuçta bu değişkenlerin öğretmenlerin tutumları üzerinde ana etkilerinin olmadığı görülmüştür (Tablo 5) Boş hücrelerden dolayı, etkileşim etkileri hesaplanamamıştır

Tablo 5

Öğretmenlerin Tutum Puanlarının Öğretmenlere Ait Değişkenlere İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	S D	Kareler Ortalaması	F	P
Ana Etkiler	388 210	6	64 702	725	63
Cinsiyet	223 232	1	223 232	2 500	11
Mesleki Deneyim	23 115	2	11 557	129	87
Eğitim Durumu	106 340	3	35 447	397	75
Hata	9106 598	102	89 280		
Toplam	9494 807	108	87 915		

SO(ZE)'nin ZE öğrenciyle daha önceden deneyiminin olup olmaması ve kaynaştırma ile ilgili eğitim alıp almama gibi değişkenlere göre ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla 2 (deneyim) X 2 (eğitim) varyans analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda bu değişkenlerin SO(ZE)'nin tutumları üzerinde ana etkilerinin ve etkileşim etkisinin olmadığı görülmüştür (Tablo 6)

SO(ZE)'nin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının ZE çocuğa ait

değişkenlere (cinsiyet ve yaş) göre değişip değişmediğini belirlemek amacıyla 2 (cinsiyet) X 2 (yaş) varyans analizi uygulanmıştır. Bulgular, SO(ZE)'nin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının, ZE çocuğun yaşına göre farklılaşmamasına karşın, ZE çocuğun cinsiyetine göre farklılaştığını göstermiştir (Tablo 7). SO(ZE)'nin, ZE kız öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik tutum puanları ortalamasının ($\bar{X}=59,60$), ZE erkek öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik tutum puanları ortalamasından ($\bar{X}=65,93$) anlamlı şekilde daha düşük (olumlu) olduğu görülmüştür.

Tablo 6

SO(ZE)'nin Tutum Puanlarının SO(ZE)'ye Ait Değişkenlere İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	S D	Kareler Ortalaması	F	P
Ana Etkiler	36 587	2	18 294	208	81
Deneyim	5 008	1	5 008	057	81
Eğitim	26 617	1	26 617	302	58
2 Yönlü Etkileşim	112 708	1	112 708	1 280	26
Deneyim X Eğitim	112 708	1	112 708	1 280	26
Hata	4313 405	49	88 029		
Toplam	4443 132	52	85 445		

Tablo 7

SO(ZE)'nin Tutum Puanlarının ZE Çocuğa An Değişkenlere İlişkin Varyans Aanalizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	S D	Kareler Ortalaması	F	P
Ana Etkiler	532 919	2	266 459	3 339	04
Cinsiyet	480 207	1	480 207	6 018	01*
Yaş	31 008	1	31 608	396	53
2 Yonlu Etkileşim	239	1	239	003	95
Cinsiyet X Yaş	239	1	239	003	95
Hata	3916 178	49	79 800		
Toplam	444 132	52	85 445		

TARTIŞMA

Araştırmada ilk olarak, SO(ZE) ile SO'nın ZE çocukların kaynaştırılması na yönelik tutumları arasında (toplam ve alt faktor tutum puanları) fark olup olmadığı araştırılmıştır. Analiz sonucunda, SO(ZE) ile SO'nın ölçekten aldıkları toplam tutum puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ülkemizde 1985'li yıllarda "ZE çocukların normal sınıflarda eğitim görmeleri" gerektiği fikri kabul edilerek bir çok ZE çocuk yaşlarıyla aynı sınıfta eğitim görmeye başlamıştır. "Kaynaştırma Programı" olarak yürütülen bu uygulamada kuruma, öğretmene, sınıfa ilişkin hiçbir hazırlık yapılmaksızın ZE çocuklar normal sınıflara yerleştirilmişlerdir. Bu nedenle sınıf öğretmeni ve ZE çocuk bir çok güçlük çekmekte, sınıf öğretmenleri ZE çocukların eğitimi ile ilgili bir çok zorlukla karşılaşmaktadır. Araştırmada, bir grup sınıf öğretmenin konuyla ilgili hiçbir hazırlık yapılmaksızın sınıfında ZE çocuğun bulunması ve bu çocuğun eğitimsel gereksinimlerini karşılamakta zorlukla karşılaşmakta olduğunu belirtmektedir. Çünkü, bu konuda yapılan araştırmalar incelendiğinde, engelli çocuk ile ilişkinin (etkileşim-deneyim), öğretmenlerin tutumları üzerinde etkili (olumlu ve/veya olumsuz) olduğu görülmüştür

(Blackwell, 1972, Johnson ve Cartwright, 1979, Akt Rees, Speern ve Hamadek, 1991) Bir çok araştırmacı, engelli bireyle deneyimi olan, okullarında kaynaştırma uygulanan öğretmenlerin özüne yönelik tutumlarının engelli öğrencilerle deneyimi olmayan öğretmenlerin tutumlarından daha olumsuz olduğunu belirtmişlerdir (Akt Polat, 1993) Bu araştırmada deneyimin, sınıfında ZE çocuk bulunmasının tutumlarda farka yol açmaması, kaynaştırmanın başarısında önemli rol oynayabilecek gerekli alt yapı çalışmalarının yapılmaması ile açıklanabilir. Nitekim, Bilgi Formu ile elde edilen veriler değerlendirildiği zaman, 53 SO(ZE)'den sadece %3'unun sınıfına ZE çocuk yerleştirilmesini gönüllü olarak istediği, %78'inin çocuk istemediklerini, buna okul idaresinin karar verdiği veya okulda başka uygun sınıf olmadığı için kendi sınıflarına yerleştirildiği görülmüştür. Yine SO(ZE)'nin %87'sinin ZE çocuklar, %60'ının ise kaynaştırma eğitimi hakkında eğitim almadıkları, SO(ZE)'nin %86'sının ZE çocuğun eğitimi ile ilgili olarak desteğe gereksinim duydukları (özellikle eğitim öğretim yöntemleri ve davranış kontrolü alanlarında) ve %75'inin sınıfında bulunan ZE çocuk ile ilgili hiçbir destek almadıkları belirlenmiştir.

Araştırmada ölçekten alınan toplam tutum puanları arasındaki farka bakıldıktan sonra, ölçeğin alt faktörlerle ilişkin tutum

puanları ortalamaları arasında fark olup olma diği araştırılmıştır Yapılan analiz sonucunda, olçeğin 5 alt faktoründen "Kaynaştırma Sınıfı Kontrolü ve Kaynaştırmaya Karşı Goruşler" başlıklı birinci faktörde, SO(ZE) ile SO'nun tutum puanları arasında istatikselsel olarak anlamlı bir fark olduğu gorulmuştur Ayrıca, olçekten ayrıntılı bilgi edinmek ve tek alt olçekte ortaya çıkan iki grup arasındaki tek farkı irdelemek amacıyla birinci faktörü oluşturan maddelerin her bir için iki grup arasında fark olup olma diğine bakılmıştır Yapılan analizler sonucunda, "Ozurlu oğrenciye normal sınıfta gostenilecek özel ilgi diğer oğrencilerin zararına olur" ifadesini içeren 5 maddede sınıfta ZE çocuk bulunan sınıf oğretmenleri (X=2.92) ile bulunmayan sınıf oğretmenleri (X=3.35)'nin tutum puanları arasında anlamlı fark olduğu gorulmuştur Ayrıca "Ozurlu oğrencilerin eğitiminin en iyi şekilde geręekleřtirecek kişiler, özel eğitim oğretmenleridir" ifadesini içeren 18 maddede sınıfta ZE çocuk bulunan sınıf oğretmenleri (X=3.90) ile bulunmayan sınıf oğretmenleri (X=4.37)'nin tutum puanları anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır Bu maddelerde SO (ZE)'nin tutum puanları daha duşuk bulunmuş, yani SO(ZE)'nin kaynaştırmaya karşı oldukları ve ZE çocukların bu konuda yetişmiş özel eğitimciler tarafından eğitilmesi gerektiği duşuncesine daha sıcak yaklaştıkları gorulmuştur Bilgi formu ile toplanan bilgiler ve kaynaştırma ile ilgili mevzuat incelendiğinde, kaynaştırma ve kaynaştırmanın nasıl yapılacağı, çocukların seçimi, kurumlara hazırlanması, oğretmenlerin bilgilendirilmesi gibi bilgilere yeterince yer verilmediği ve fiziksel koşullar, araç-gereç, bireyselleştirilmiş eğitim programları, engelli olmayan çocukların ve okuldaki personelin hazırlanması, aile ile işbirliği, oğretmenin gönüllü olması gibi kaynaştırmanın başarılı olmasında etkili olabilecek alt yapı çalışmalarının yapılmadığı gorulmaktadır Araştırma suresince sınıf oğretmenleri ile yapılan goruşmelerde, gerektiği bilgisi eğitimi olmayan ve ZE çocukla ilgili destek alamayan

SO(ZE)'leri, sınıfta kontrol sağlamakta guçluk çektiklerini, desteğe gereksinim duyduklarını ve kaynaştırma sınıfında kendilerini yetersiz hissettiklerini ifade etmişlerdir Oğretmenlerin ZE çocukların ozelliklerini ve gereksinimlerini tanımamalarının ve eğitimleri konusunda yeterli bilgi almamalarının ZE çocuklara on yargılı yaklaşmalarına, dolayısıyla bu çocukların normal sınıftaki çocukların eğitiminin etkileyeceğini, bu nedenle de ZE çocukları özel eğitimcilerin eğitmesi gerektiğini duşunmelerine neden olmaktadır Benzer şekilde, ZE çocuğun normal sınıfta olması ile oğretmenin ona özel ilgi gostenereceği, dolayısıyla diğer oğrencilerin bundan zarar goreceklerini kabul etmeleri de bilgi eksikliği ile açıklanabilir

Araştırmada ikinci olarak, oğretmenlerin ZE çocuğun kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının, cinsiyet, mesleki deneyim ve eğitim durumuna gora farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmıştır Analiz sonuçlarına bakıldığı zaman, bu değişkenlerin SO(ZE) ile SO'nun tutumları üzerinde ana etkileri ve etkileşim etkisinin olmadığı gorulmuştur Tutum sahibinin cinsiyetinin tutuma etkisi konusunda araştırma sonuçlarının birbirleriyle çelişkili olduğu gorulmaktadır Araştırmaların bir kısmı, oğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının oğretmenlerin yaş, cinsiyet, okuttukları sınıf düzeyi ve aldıkları özel eğitimden etkilendiğini bulmuşken (Hanrahan, Goodman ve Rapagna, 1990), diğer bir kısmı ise (Ringlaben ve Price 1981, Graffi ve Minnes, 1988, Polat, 1993), cinsiyet değişkeni ile oğretmenlerin goruşleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirtmişlerdir Bu ikinci grup sonuçlar, araştırmamızın sonucu ile paralellik gostermektedir

Araştırmada uuncu olarak SO(ZE)'nin tutumlarının ZE oğrenciyle daha önceden deneyimlerinin olup olmamasına ve kaynaştırma eğitimi alıp almamalarına gora farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş, sonuçta bu değişkenlerin SO(ZE)'nin tutumları üzerinde etkili değişkenler olmadığı gorulmuştur Engelli

çocukla ilişki (etkileşim-deneyim) ile kaynaştırmaya yönelik tutumlar arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sonuçlarında farklılık olduğu belirtilmektedir (Hanrahan, Goodman ve Rapagna, 1990) Blackwell (1972), ZE çocuk ile önceden deneyimi olan öğretmenlerin tutumlarının, deneyimi olmayanlardan daha olumlu olduğunu bulmuştur Harasymw ve Horne (1975), engelli çocukla deneyimin kaynaştırmaya yönelik tutumu olumlu yönde etkilediği belirtirken, birçok araştırmacı ZE çocuk ile ilişkinin (deneyimin) tutumları olumsuz yönde etkilediğini bulmuşlardır (Akt Larvee, 1981, Akt Rees, Spreen ve Hamadek, 1991) Bu sonuçlar engelli öğrenciyle deneyimin olup olmamasının öğretmenlerin tutumları üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir Bununla birlikte, yapılan bir başka grup araştırmada engelli ile deneyimin öğretmenlerin tutumları üzerinde etkili olmadığı, deneyim ile öğretmen tutumları arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür (Akt Rees, Spreen ve Hamadek, 1991, Akt Larvee, 1981) ZE öğrenciyle deneyimi olduğunu belirten SO(ZE)'nin, önceden ne tür bir deneyim geçirdikleri bilinmemektedir Oysa, deneyimin niteliğinin tutumlar üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir Tutum objesi ile doğrudan deneyimin tutumlar üzerinde dolaylı deneyimden olumlu yönde daha etkili olduğu, doğrudan deneyimin sıklığı (frequency), süresi (duration) ve şiddeti yoğunluğunun (intensity) olumlu tutumlar ile ilişkisi olduğu bir çok araştırma bulgusu ile desteklenmektedir (Gottlieb, Corman ve Cırcı, 1986) Bu nedenle, SO(ZE)'nin tutumlarının farklılaşmamasının, SO(ZE)'nin ZE öğrenciyle daha önceden geçirdikleri deneyimin niteliği ile de ilişkili olabileceği düşünülmektedir

Araştırmada, SO(ZE)'nin kaynaştırma ile ilgili eğitim alıp almamalarının, SO(ZE)'nin tutumlarında farklılığa yol açmadığı görülmüştür Literatürde, öğretmenlerin engelli çocuk ve kaynaştırma hakkında bilgi düzeyleri ile engelli

çocuklara ve engelli çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlar arasında ilişkiyi araştıran araştırmacılar bilginin öğretmen tutumları üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir (Higgs, 1975, Akt Larvee, 1981) Yapılan araştırmalarda, normal sınıf öğretmenlerine kaynaştırma konusunda eğitim verilip verilmemesinin, öğretmenlerin engelli öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik görüşleri üzerindeki etkisi incelemiş, sonuçta eğitim almayan öğretmenlerin %79'unun engelli öğrencilerin kaynaştırılmasını istemediklerini (Akt Myles ve Simpson, 1989), engelli birey ve kaynaştırma eğitimi hakkında sınıf öğretmenlerini bilgilendirmenin, öğretmenlerin tutumlarında olumlu etkilenen olduğu belirtilmiştir (Akt Uysal, 1995) Araştırmamızda, SO(ZE)'nin sadece %13'unun ZE çocuklar hakkında ve %36'sının kaynaştırma hakkında eğitim aldığı görülmektedir Alınan bu eğitimin, bir haftalık hizmetçi eğitim kursu olduğu, SO(ZE) tarafından bildirilmiştir Bir haftalık eğitimin, ZE çocuklar ve kaynaştırma hakkında SO(ZE)'ye yeterli bilgi vermeyeceği, SO(ZE)'nin sınıflarındaki ZE çocuğa bu kısa eğitim kursu ile gerekli yardımı yapamayacakları vb nedenlerle öğretmenlerin tutumlarında farklılaşmaya yol açmamış olduğu düşünülebilir

Araştırmada bir diğer değişken grubu olarak, SO(ZE)'nin ZE çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının ZE çocuğun yaşına ve cinsiyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmıştır Sonuçta, ZE çocuğun yaşının SO(ZE)'nin tutumlarında farklılığa yol açmadığı, ZE çocuğun cinsiyetine göre SO(ZE)'nin tutumlarında farklılıklar olduğu, bu iki değişkenin SO(ZE)'nin tutumlarına etkileşim etkisinin olmadığı görülmüştür SO(ZE)'nin ZE kız öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının, ZE erkek öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik tutumlarından daha olumlu olduğu görülmüştür Engelli çocuğun yaşının tutumlar üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalarda, engelli çocuğun yaşının tutumlarda farklılığa yol açmadığı gözlenmiştir (Akkok, 1984,

Dındar, 1995) Engelli çocuğun cinsiyetinin tutumlar üzerindeki etkisini inceleyen araştırma sonuçlarında çelişki olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçları, ZE çocuğun cinsiyetinin tutumlar üzerinde etkili olmadığını, öğretmenlerin genelde kız öğrencilere, erkek öğrencilere nazaran daha olumlu tutumlar sergilediklerini göstermiştir (Akt Akkok, 1984, Akt Home, 1985, Akt. Dındar, 1995) Bu sonuçlar araştırmamızın sonucunu desteklemekle birlikte, kız çocuklarının doğal görünüş olarak daha sevimli-almımlı olması, erkek çocuklara nazaran daha uysal ve daha az problem davranışlar göstermesi gibi özelliklerin öğretmenlerin tutumları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, ülkemizde halen uygulanan kaynaştırma programlarına ilişkin gerekli olan bazı ön hazırlıkların (alt yapı çalışmalarının) yapılmadığı, sınıf öğretmenlerinin ZE çocukların bulunduğu sınıflarda çalışmaya karşı olumsuz tutum içinde oldukları ve tutumlarının olumlu yönde değiştirilmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Kaynaştırma uygulamalarında, bu ve benzeri çalışmaların sonuçlarından yararlanılmasının, kaynaştırma programlarının istenen amaca ulaşmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AAMR (American Association On Mental Retardation) (1992) **Mental retardation, definition, classification, and systems of supports**, 9 th Edition, Washington, DC

Akkok, F (1984) **Davranışsal yaklaşıma dayalı aile rehberliğinin öğretilebilir çocukların özbakım becerilerinin gelişimine etkisi**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.

Antonak, R F, Larvee, B (1995) Psychometric analysis and revision of the opinions relative to mainstreaming scale.

Exceptional Children, 62, (2), 139-149

Baykoç-Donmez, N, Avcı, N ve Aslan, N (1997) İlk ve ortaöğretim kurumu öğretmenlerinin engellilere ve kaynaşturmaya ilişkin bilgi ve görüşleri **IV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulmuş bildiri**, ANKARA

Blackwell, R B (1972) Study of effective and ineffective teachers of the trainable mentally retarded **Exceptional Children**, October, 137-142

Childs, R E (1981) Perceptions of mainstreaming by regular classroom teachers who teach mainstreamed educable mentally retarded students in the public schools. **Education and Training of the Mentally Retarded**, 16, (3), 225-227

Civelek, A H (1990) **Eğitilebilir zihinsel özürümlü çocukların sosyal kabul görmelerinde normal çocukların bilgilendirilmelerinin ve iki grubun resim-iş ve beden eğitimi derslerinde bütünleştirilmelerinin etkileri**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Demirtel, O (1997) **Kaynaştırma ve özel sınıfa devam eden eğitilebilir zihinsel engelli öğrencilerin uyumsal davranış özellikleri ve sözcük dağarcığı düzeyleri bakımından karşılaştırılması**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

DPT (1992) **Engelliler için eğitim modelleri geliştirme projesi (Zihinsel engelliler alt çalışma grubu raporu)**, Cilt 2, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir

Enpek, S (1990) Özel eğitime muhtaç çocuklar ve özel eğitim **Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3, (1), 48-63

(1992) Engelliler ve eğitimciler **Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 5, (1-2), 79-94

Fırat, A (1994) Normal çocuğu olan anne babalar ile zihinsel özürümlü çocuğu olan anne babaların zihinsel özürümlü karşı tutumla-

- ri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara
- Gottlieb, J, Cornan, L. and Curci, R (1986) Attitudes toward mentally retarded children Jones, R L. (Eds), **Attitudes and attitude change in special education: theory and practice**. 143-147, Virginia.
- Graffi, S and Minnes, M P (1988) Attitudes of primary school children toward the physical appearance and labels associated with Down syndrome **American Journal of Mental Retardation**, **95**, (1), 28-35
- Gunayer-Şenel, H (1995) Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların yetersizliğe yönelik tutumları ve kaygı düzeyleri yönünden karşılaştırılması **Özel Eğitim Dergisi**, **2**, (1), 33-39
- Hanrahan, J, Goodman, W and Rapagna, S (1990) Preparing mentally retarded students for mainstreaming Priorities of regular class and special school teachers. **American Journal on Mental Retardation**, **94** (5), 470-474
- Harasymiw, S J, Home, M D (1976) Teacher attitudes toward handicapped children and regular class integration **The Journal of Special Education**, **10**, (4), 393-400
- Higgs, R W (1975) Attitude format on-contact or information? **Exceptional Children**, April, 496-497
- Home, M D (1985) **Attitudes toward handicapped students: professional, peer and parent reactions**. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers
- Johnson, A B (1987) Attitudes toward mainstreaming Implications for inservice training and teaching the handicapped **Education**, **107**, (3), 229-233
- Johnson, A B, Cartwright, C A (1979) The roles of information and experience in improving teachers' knowledge and attitudes about mainstreaming **The Journal of Special Education**, **13**, (4), 453-462
- Kağıtçıbaşı, Ç (1988) **İnsan ve insanlar**, İstanbul Evrim Basım Yayımları
- KHK, (1997) **Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname**, 23011 Sayılı resmî Gazete, 6 Haziran 1997
- Kırcaali-İftar, G (1992) Kaynaştırma becerileri özdeğerlendirme aracı **Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, **5**, 119-129
- Kuçüker, S, Kanık - Richter, N (1994) Normal çocuğa sahip anne babaların özürülü çocuklara yönelik tutumları **Özel Eğitim Dergisi**, **1**, (4) 20-28
- Kuçüker, S (1997) **Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel özürülü çocukların kardeşlerinin özürle ilgili bilgi düzeylerine ve özürülü kardeşlerine yönelik tutumlarına etkisi**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Larvee, B. (1981) Effect of inservice training intensity on teachers' attitudes toward mainstreaming **Exceptional Children**, **48**, (1), 34-39
- Larvee, B and Cook, L. (1979) Mainstreaming A study of the variables affecting teacher attitude **The Journal of Special Education**, **13**, (3), 315-324.
- Lynch, E.W and Simms, B H (1988) **Zeka özürülü çocuklar - Zeka özürülü çocuklar ile normal çocukların kaynaştırılması**, (Hasan Karatepe, Çev) Ankara Karatepe Yayınları
- McEvoy, M A Nordquist, V M, Cunningham, J L. (1984) Regular - and special education teachers' judgments about mentally retarded children in an integrated setting **American Journal of Mental Deficiency**, **89** (2), 167-173
- Millî Eğitim Bakanlığı (1992) **İ. Özel eğitim konseyi**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara

(1996) **T.B.M.M. Plan ve bütçe komisyonu 1997 yılı bütçe konuşması**, Ders Aletleri Yayın Merkez Matbaası, Ankara.

Myles, B.S., Simpson, R.L. (1989) Regular educators modification preferences for mainstreaming mildly handicapped children **The Journal of Special Education**, 22, (4), 479-489

Özyürek, M. (1983) **Birlikte ve ayrı eğitimin etkililiği**. Ankara Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları

(1995) **Engelli kişilere yönelik değiştirilen tutumların sürekliliği**, Ankara, Gazı Eğitim Fakültesi Yayınları, No 25

Polat, F. (1993) **Rehber öğretmenlerin özürü bireylere yönelik tutumlarının değiştirilmesi, deneysel bir çalışma**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Rees, L.M., Spreen, O., Harnadek, M. (1991) Do attitudes towards persons with handicaps really shift over time? Comparison between 1975 and 1988. **Mental Retardation**, 29, (2), 81-86

Ringbaben, R.P., Pnce, J.R. (1981) Regular classroom teachers' perceptions of mainstreaming effects. **Exceptional Children**, 47, (4), 302-304

Schmelkin, L.P. (1981) Teachers' and nonteachers' attitudes toward mainstreaming **Exceptional Children**, 48, (1), 42-47

Selçuk, E. (1997) **İngilizce dersine karşı tutum ile bu derste akademik başarı arasındaki ilişki**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu

Shotel, J.R., Iano, R.P. and McGettigan, J. (1972) Teacher attitudes associated with integration of handicapped children **Exceptional Children**, 38, (9), 677-683

Sucuoğlu, B. (1996 a) **Zihinsel engellilerin eğitimi**. Yayınlanmamış yüksek lisans ders notları, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

Sucuoğlu, B. (1996b) Kaynaştırma programlarında anne baba katılımı, **Özel Eğitim Dergisi**, 2, (2), 25-43

Turgut, M.F. (1977) **Eğitimde ölçme teknikleri**, Yayınlanmamış Lisans ders notu, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Uysal, A. (1995) **Öğretmen ve okul yöneticilerinin zihinsel engelli çocukların kaynaştırılmasında karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşleri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir

Yılmaz, H. (1995) Normal öğrencilerin devam ettiği sınıflarda öğretim gören özürü çocukların sorunları **Çağdaş Eğitim**, 208, 16-22